

AVTORJI IN KNJIGE

Javorškova Nevarna razmerja med politično publicistiko in literaturo

Janez
Rotar

Obsežni Javorškov spis je napisan v dandanes ne ravno pogostni obliki, v pismih, ki jih pripovedovalec kot pobudnik dopisovanja izmenjuje z naslovniki. In ker si prizadeva svoje prozno oblikovanje razvijati tudi v oblikovni in vsebinski povezanosti ter medsebojni pogojenosti posameznih stopenj tako v časovnem kakor v prostorskem pogledu, so pisma spričo odsotnosti fabule, kakršna deluje v roma-

neskni vrsti, v zajemanju in spremljanju osebkov v literarnem procesu, posameznih stanj in njihove kontinuitete dejansko učinkovita možnost sporočanja. Književni oblikovalec od časa do časa, zlasti ob časovnih prehodih in ob preusmeritvah na druge osebkove in teme, vendarle zahaja v oblikovalne stiske, zato nastajajo vložki izvenpisemske oblike. V njih se imaginarno pogovarja s strokovnjakom za vprašanja poetike romana, z univerzitetnim profesorjem Dušanom Pirjevcem — Ahacem. Ti vložki so stilno obarvani in subjektivizirani tako, da se prek njih identificira oblikovalčev ironični odnos do profesorjeve pameti in profesorske modrosti, s katero se bolj ali manj očitno sladostrastno poigrava. Hote ali nehoti pa se ob tem komaj opazno uveljavlja tudi oblikovalčeva samoironija. To bi pomenilo, da pisec le pogojno upošteva obliko kot estetsko določnico samo po sebi, medtem ko celostni spis jasno in dosledno izpoveduje Javorškovo pojmovanje in upoštevanje funkcije književnosti, in sicer nasproti obliki kot estetski določnici.

Prvi del, prva polovica knjige se nanaša na pisateljevo iskanje in delovanje med ljudsko revolucijo, nato zajema pariška leta neposredno po vojni do 1948, končno pa sledi še štiriletno obdobje ječe v Ljubljani. Kot dopisniki se tu pojavljajo avtentična imena iz sočasnega književnega ustvarjanja (Vitomil Zupan, Taras Kermauner, Marko Ristić), imaginarno ime baročnega kiparja Francesca Robba, dalje za bralca prav tako imaginarna imena Francozov in Francozinj bolj ali manj zvenečih imen in tudi drugih posameznikov »stare« Evrope; končno je tu še značilni policijski zasliševalec major Tomaž.

V drugi polovici spisa se kot dopisniki ponovno pojavljajo tujke in tujci pa imaginarni Francesco Robba, od avtentičnih imen tržaški pisatelj

Boris Pahor in znova Taras Kermauner, a mimogrede je še nekaj kurtoaznih ali pa temu nasprotnih naključnih dopisnikov.

Med prvim in drugim delom knjige je velika razlika. Prvi je vsekakor bližji leposlovju, če to že ni. Zajema pisateljevo osebno tragedijo, ki že sama po sebi lahko zagradi bralca, kolikor način posredovanja tega ne preprečuje. V obdobju neutemeljenih političnih procesov je ta zla usoda doletela tudi Javorška, a ravno »samega zapora in trpljenja v njem se ne da izbrisati«, če se že da »izničiti njegov družbeni pomen« (439), kakor preizkušeno resnico posreduje prek pisma Tarasa Kermaunerja. A povsem nenavadno in v naših književnostih sploh brez presedana je, ko neizmišljeni osebek literarnega procesa, ki je tu pisec sam, neizmišljenemu, avtentičnemu in živemu nasprotniku — ki si ga izbere sam — odreka vse po vrsti. Izničuje ga v mišljenjskem in v moraličnem obsegu ter gre pri izbiri sredstev v ta namen tako daleč, da je izbrani nasprotnik izničen popolnoma kot osebnost in kot človeško bitje. Ob tem postopku potemtakem lahko le strmimo. Ali postopek sam po sebi prispeva k literarnosti spisa, je zunaj dvomov, čeravno si oblikovalec prav po tej poti prizadeva graditi literarno razsežnost. K temu naj bi vodil položaj soočanja, a prav tod prihaja pisec v hude nesporazume z zahtevnim sprejemalcem besedila. Res je, da so soočanja sprva tako po mišljenju kot po čustvovanju grajena divergentno. To je samo po sebi pomembno v doseganju intenzitet literarne narave. Ta moč pa naglo zbledi, ker se že v prvem delu spisa v uresničevanju »raziskave« kot avtorjevi dopisniki vse bolj pojavljajo s konvergentnostjo tako v mišljenju kot v čustvovanju. Najbolj konvergenten dopisnik ije ravno Francesco Robba, v resnici že pravi avtorjev »alter ego«, notranji sobesednik pri prepoznavanju lastne usode in lastnega deleža v razvoju zajetega časa. Vsa ta konvergentnost pa je po čustveni in mišljenjski plati ter njunem etičnem imenovalcu v izrazito vulgarnem nasprotju s čustveno in mišljenjsko vsebino izničevanih divergentnih dopisov in dopisnikov, katerih etični imenovalec je docela ničev. Ta osnovni način občevarja z bralcem je pisatelj prav do kategorične stopnje izoblikoval že na začetku in bralec bi mu moral le vdano slediti.

V drugem delu spisa konvergenca dopisnikov v odnosu na pobudnika dopisovanja povsem prevladuje in vanjo se sesedajo celo potencialni ali naravni svetovnonazorski, mišljenjski avtorjevi oporečniki, npr. Taras Kermauner. Bistveno v tem dopisovanju, ki mu pisec kot začetnik in pobudnik ter uresničevalec »raziskave« sledi, vendar ni le prepoznavanje sebe samega, marveč je zlasti in predvsem površinsko ocenjevanje in ne razčlenjevanje sopotnikov in sodobnikov. To ocenjevanje poprek se enakovredno prilega označenim lastnostim divergentnega dopisovanja na polarizacijski črti. Z drugimi besedami: pri nekaterih prav malo, pri drugih pa »raziskovalec« ne daje sploh nikakih okoliščin in vzrokov, ko ponuja svoje razvrščanje. To ne velja samo za tiste osebe, ki jih po teh razvrstitvah poznamo že iz knjige. Kako je mogoče, npr. za E. Kocbeka, ampak velja še bolj za povojne rodove izobražencev in slovstvenikov pri Besedi, Reviji 57 in Perspektivah, listih, ki so vsi po vrsti bili administrativno ukinjeni, kakor velja tudi za avantgardne gledališke usmeritve okoli Odra 57 ali Pekarne.

Toda medtem ko je neizpodbitno dejstvo, da se »zapora in trpljenja v njem ne da izbrisati« in da je s tem motivacija za oblikovanje prvega dela spisa okrutno resnična in bridka ter »raziskava« opravičena — ne pa že

tudi njena metoda in njene razsežnosti! —, se o drugem delu spisa niti pogojno ne da tako govoriti. Gre za izrazito subjektivistično in enostransko spoznavanje življenja v neposredni okolici. Tisti dopisniki, s katerimi se avtor sooča divergentno, so včlenjeni deloma zaradi posmeha profesorski pameti (Pirjevec, ob katerem avtorju ni mogoče povsem zakriti nekakšne ljubosumnosti), deloma pa zaradi drugih osebnih vzrokov. Znajdejo se v položajih, ki jih prav res ni mogoče imenovati drugače kot nevzdržne in brez presedana. Tako nastane na piščevem torišču kar cela lestvica odnosov do teh posameznikov: od strastnega sovražnega izničevanja nasproti Vito milu Zupanu, prek melanholičnega omahovanja v celovitem zanikovanju Tarasa Kermaunerja, neprepričanega in ne do kraja izrečenega ob Pirjevcu. (Tu se pravzaprav najbolj neposredno in mogoče tudi najbolj intimno izraža avtorjev temeljni odnos, njegovo nezanesljivo in gostobesedno prikrivanje dvoma v lastno početje, ki ga številna štrleča protislovja še bolj očitno izražajo, dalje njegovo vztrajanje za vsako ceno pri totalni negaciji sprišč lastne zmedene samoobremenjenosti...) Tudi tokrat srečujemo Javorškov beg v mentalno higiensko, moralistično in hkrati strastno cerebralno obračunavanje s Kocbekom, ki mu v tej knjigi sledi doslej še neuporabljena (razen v nekdanjih liberalistično-farških blatenjih konec prejšnjega in začetek tega stoletja na Slovenskem!) raven, na katero zdrkne pisec z banalnim zasmehovanjem tistega, kar se bolj ali manj skriva končno v sleherni javni osebnosti in kar Javoršek v svoji »raziskavi« neusmiljeno in sladostrastno »eksplicira« na osebnosti Bratka Krefta... Tudi ta »eksplikacija«, izvedena scela in poprek, prepušča »ljubeznivemu bralcu« samo še eno možnost, in sicer tisto, ki je pisec pri oblikovanju svojega spisa ni upošteval niti predpostavljal: da je bralec tvorni subjekt, ne pa zgolj objekt sprejemalec.

Smisel »raziskave« je potemtakem svojevrstno potrjevanje sebe samega v okviru svoje celovite zapletene osebnosti, vendar posebej poudarjene glede mišljenja. In to počne Javoršek iz dvojnih pobud in namenov: zaradi spoznavanja samega sebe in zlasti svoje nemile usode, njenih povzročiteljev zunaj njega, po drugi strani pa zaradi spoznavanja narave in vloge slovenskega izobraženstva med ljudsko revolucijo in po njej vse do danes. Prav slednje pomeni resnično osnovo in hkrati pravzaprav tudi edino vsebinsko opravičilo za nastanek te knjige, ki je glede metode brez presedana: metoda soočanja z divergentnim mišljenjem in delovanjem na polarizacijski črti, kjer so pobudniku soočanja na voljo vse mogoče in nemogoče stvari, podvrženemu sobesedniku pa prav nikakršne. Ravno zavoljo tega vse drugo, kar se ne nanaša na naravo in vlogo slovenskega izobraženstva kot integralnega dela slovenskega ljudstva (razen seveda okoliščine, da se »zapora in trpljenja v njem ne da izbrisati«!), nima tiste teže, ki bi kakorkoli opravičilo ta primer »raziskave« in njen kategorični obračun.

Javorškova analiza slovenskega izobraženstva je svojevrstna in hkrati tudi problematična. Za današnje rodove je zlasti težko sprejemljiva piščeva predpostavka in trditev, da bi »portret naše povojne inteligence« brez trojice Javoršek — Zupan — Pirjevec, torej brez temeljnih osebkov Nevarnih razmerij, bil zares prazen! Ta dvom se ne zmanjšuje niti, če upoštevamo delež omenjene trojice na širšem kulturnem področju, raste pa še zlasti, če pomislimo, kje vse se v kulturnem in narodnem življenju trojica sploh ni pojavljala ne kot celota ne s posamezniki. S predimenzioniranjem pomena treh posameznikov se hkrati vprašljivo povečuje tudi pomen in odmevnost po-

dročij, na katerih so delovali in delujejo. Pri tem ne gre zanemarjati okoliščin, na kolikšnem delu celotnega slovenskega prostora so potekale njihove osebne komunikacije.

Če se v zvezi s pomenom te trojice torej pojavlja nekakšno obrnjeno herostratstvo, pa še zdaleč ni tako z Javorškovim ocenjevanjem slovenskega izobraženstva. Njegova diagnoza je nenavadno kategorična, kar pa je spet posledica zgoraj označene narave dopisovanja, kjer med divergentnostjo in konvergentnostjo tako rekoč ni prehodov, kjer je vse, kar je divergentno, kratko in malo slaboumno, burkasto, krjavelsko. Ta polarizacija se docela ujema z Javorškovim zajemanjem razmerja na črti izobraženstvo — »družba« kot zgodovinski osebek in kot dedič revolucije, ki je »skoraj v vsej svoji glavnini ostal revolucionaren«. In ravno na tej idejni, posplošeni in neproblematizirani osnovi se Javoršek zateče k metaforični personifikaciji, k poimenovanju zgodovinskega subjekta »družbe« kot »urejeni organizem politike« (338). Medtem pa se na drugi strani Javorškove razmejitvene črte znajdeti vsestransko, zlasti pa moralno, mentalno in tudi biološko problematizirana narava in vloga slovenskega izobraženstva kot socialne skupine, ki je po vsem tem komaj kje na robu družbe.

Ker pa med družbo kot zgodovinskim osebkom in med tistim delom izobraženstva, ki tvori ozavešeni sloj, kakršen se pojavlja v vsakem zgodovinskem obdobju pa zagotovo tudi dandanašnji, obstaja dvosmerno razmerje, dejavni soodnos, bi bila naloga uresničevalca raziskave, da tak soodnos vendarle obojestransko spremlja in raziskuje in da se ne zadovoljuje s pavšalizacijo »urejeni organizem politike«. Preveč naivno bi bilo pričakovati od bralca, za raziskovalca pa nedialektično, če bi tak »urejeni organizem politike« sprejemal kot stalnico, kot nekaj, kar ni podvrženo notranjim spremembam, bolj ali manj očitnim protislovjem generacijskega, nazorskega ter še kakega drugega izvora. Najbrž bi to več prispevalo k izdelavi celovitega »portreta naše povojne inteligence« kot pa uporabljena metoda subjektivističnega spoznavanja prek zajete trojice.

Ker se »raziskava« podreja zgoraj omenjenemu avtorjevemu temeljnemu hotenju, iskanju samega sebe v okviru socialne skupine izobražencev, prihaja zaradi subjektivističnega odnosa do domala neverjetnih, problematičnih in tudi etično dvomljivih stopenj. Čeravno se izogne obojestranskemu spoznavanju okoliščin in se zavestno usmerja izključno le v eno stran, se ne odreka ambicije, da bi se vse tisto, kar spoznava in trdi, korelativno nanašalo na celotno slovensko in niti ne zgolj na ljubljansko izobraženstvo. V takih okoliščinah je jasno, da avtorjev postopek naravnost priganja in ne le motivira bralca h kritičnemu odzivanju in k lastnemu iskanju določnic in parametrov, ki so oblikovali naravo in vlogo slovenskega izobraženstva ravno s tiste strani in od tam, kamor »raziskava« ne sega in ki jo predstavlja družba kot zgodovinski osebek.

Vendar bodimo natančni: prav tu se kaže drugi dvom J. Javorška v lastno početje, dvom, ki se kaže v lastnem oporekanju »urejenemu organizmu politike«, sicer le s posrednim nakazovanjem posameznih iztočnic za kritično razmišljanje tudi o tej strani. Potemtakem bi smeli reči, da se nasproti eksplisicnemu sporočanju o »raziskavi« podvrženi polariteti, pojavlja tudi implicitno sporočanje o strani, ki je zunaj »raziskave«. Navsezadnje je slednje bliže literaturi . . .

Med posebej značilnimi Javorškovimi iztočnicami te vrste je gotovo tista o svojevrstnem in značilnem odnosu do izobražencev, »kulturnikov« v revoluciji. Kulturni delavci naj bi »bili tisti, ki so se znali po kolikor toliko naravnih ali kakršnihkoli drugih zakonitostih izviti iz celotnega teka zgodovine ter se osebno uveljaviti in zaščititi v času groze. Zato so jih pravi partizani tudi dokaj zaničljivo imenovali »kulturnike«... Kadar pa niso bili kulturni delavci zgolj »kulturniki« in niso bili povezani s političnim središčem, so skoraj zmeraj delali napake, bodisi »leve ekscese« ali podobne škandale...« (73)

Dalje so tu travmatične posledice »levih ekscesov«. Kakor avtorja spremljajo in načenjajo tisti iz medvojne časa, so za prve povojne rodove pomembni zlasti povojni. Močno so vplivali na oblikovanje prvih povojnih intelektualnih rodov. Pri tem je treba zlasti tudi misliti, da so v naših takratnih specifičnih okoliščinah pri kadrovanju količaj pomembnih položajev prihajali do veljave postopki in ukrepi, ki so izzivali notranje reakcije. Ne eno ne drugo ni niti še danes docela preseženo. Intelektualni delavec je vsa ta leta bil v svojem delu podvržen kakovostnim kriterijem; tisti kriteriji pa, ki so odločali v birokratskih in aktivistično funkcionskih območjih, so bili politično permisivni, medtem ko so pri intelektualcih prav ti kriteriji pogosto bili izraz represije. Na ta način so nastajali pogoji za tako imenovane »sendvič generacije«, kakor so poimenovali rodove, ki so nastopili prvi desetletji po vojni in ki danes pripadajo srednjim rodovom; medtem pa je hkrati cvetela in cveti inercija rotacizma in permanentnosti na birokratsko funkcionskih ravneh srednjih in nižjih položajev.

Če Javoršek namreč izpostavlja razčlembi naravo in vlogo slovenskega izobraženstva in prihaja do spoznanja, da je arhetip njegovega mišljenja in ravnanja nasproti »družbi« in oblasti bil in je tudi po revoluciji ostal zanikovalni položaj, potem bi mogel vsaj delne vzroke za to najti v pravkar omenjenem obojestranskem odnosu, v katerem se kot osebek neizogibno pojavlja ravno »urejeni organizem politike«. Ta zanikovalska pozicija se zdi avtorju glavna subjektivna ovira za nadaljnji obstoj in razvoj slovenstva, medtem ko se le komaj opazno in čisto posredno nakazuje tista nevarna okoliščina, ki jo prinaša ekonomska migracija znotraj države in ekonomsko emigriranje Slovencev. Malo imamo pravice, da v tako zvezo spravljamo čisto bežno avtorjevo navidez kritično omenjanje »neprestanega eksperimentiranja« in »nenehnih sprememb«, ki pa jih znotraj »urejenega organizma politike« kakopak obravnava le kot »težnjo za novim« in ne kot tu nekritično oponašanje zahodnega tehnokratizma, tam, na političnih relacijah, pa kot poskus obvladovanja nastalega položaja in systemskega dohajanja naglih sprememb v mišljenju in ravnanju s porabništvom zasvojenega srednjega sloja ali pa socialno občutljive baze ali množice. (Ti pojmi se pri Javoršku v njegovi socialni razčlembi sploh ne pojavljajo, ker spremlja samo inteligenco, in sicer v odnosu do družbenega in političnega vrha piramide.)

Naravnost usodna za obstoj slovenskega naroda sploh, za njegovo izobraženstvo kot skupino še posebej, pa bi utegnila biti okoliščina, da Javoršek slovenskemu izobraženstvu odreka delež pri boju celotnega naroda za socialistično družbeno preobrazbo in da ga izriva iz razvoja samoupravne socialistične skupnosti. Zagotovo je nemogoče sprejeti takšno stališče in prav tu se najbolj daljnosežno kažejo posledice poskusa, da prek trojice ali petorice pisateljev, ki jih sedaj označuje z »jalovim epigonstvom zahodne

Evrope« in ki se skrivajo v »lažno humanistično sprenevedanje«, korelativno označuje celotno slovensko izobraženstvo.

Nedvomno se tu znova uveljavlja tisto v Javorškovem delnem preučevanju slovenskega izobraženstva, kar prihaja iz njegovega lastnega odnosa do krščanskih socialistov, ki iz njih izhaja. Notranja razdvojenost izobražencev krščanskih socialistov je neprimerno večja kot svoječasna razdvojenost pri tistih povojnih rodovih, ki so kot objekti vzgoje bili pod pritiskom »levih ekscesov«. Njihova kmečka katoliška ali pa meščanska pogojenost je mnogim po vojni ostala kot objektivno zgodovinsko breme, ki ga pa »urejeni organizem politike« ni obravnaval tako, ampak kot subjektivno krivdo, kot reakcionarni odklon, ki je zelo pogosto odločal pri zvrščanju in razporejanju posameznikov. In Javorškovega spoznanju o zanikovalskem arhetipu v dopolnitev bi dodal, da so se prav na ta način v povojnem času oblikovali zanikovalni pogoji, ko so se predvojne sicer docela negativne lastnosti slovenskega političnega delovanja in mišljenja jele prenašati v povojni čas. Vloge so se zamenjale, psihosocialne posledice pa so v obilni meri obležale prav na izobražencih. Zato se po pravici prav iz tega zornega kota lahko ponovi Javorškovo vprašanje, v kolikšni meri so slovenski izobraženci doživljali in sprejeli revolucijo kot človeško in moralno preobrazbo slovenske narodne biti, narodnega značaja!

A ker je za sleherno življenje bolj stimulatívno in pomembnejše tisto, kar je svetlo, kar je pozitivno, kar je tvorno in kar končno daje človeku možnosti za resnično delovno samopotrjevanje, se mi to vprašanje zdi bolj retorično kot problemsko, bolj navezujoče se na omenjene okoliščine prvih povojnih let kot pa sedanjih dveh desetletij. Prav v »raziskavi« spregledovane in nezajete, a v resnici obilne spremembe znotraj »urejenega organizma politike« so šle in grejo v korak s tem tvornim razvojem, v katerem se je izobraženstvo vseskozi bolj ali manj spodbujevano, ob hkratnem prikritem nezaupanju in političnem paternalizmu »družbe«, vendarle pojavljajo, delovalo in prispevalo nautajljivi delež v razvoj socialističnega reda pri nas.

Motnje pa so seveda bile tudi subjektivne narave, tudi med izobraženstvom samim. Javoršek jih zasleduje v slovenski povojni umetnosti, zlasti v književnosti. Ko se izreka zoper avantgardizem v književnosti, ravna tako zaradi svoje privrženosti moralni in narodni preobrazbi slovenskega človeka v socializmu, čemur po njegovem stoji na poti ravno avantgardizem. Koliko sam res verjame v to trditev, se da presoditi tudi iz očitka Vidmarju, da je »trmoglavo nepopustljiv,« kar zadeva estetski pluralizem (468). Vsekakor pa tudi ni preprosto sprejemljivo Javorškovo označevanje in vrednotenje filozofskega in znanstvenega iskanja povojne Evrope, češ da je kratkomalo »krjaveljstvo«. Razvoj samega načina mišljenja se pri človeku naše dobe tako naglo giblje in tako korenito spreminja, da je površno omalovaževanje vsega tega podobno omalovaževanju mišljenjskih sprememb, ki so nastale v človeku ob prehodu iz srednjega veka v renesanso. Vse tisto, kar je po Javoršku onkraj »krjaveljstva«, se ravno glede njegovih izhodišč giblje res preblizu janzenizmu XIX. stoletja, ki naj sedaj človeku določa, da se giblje v krogu in na mestu.

V teh bistvenih vprašanjih sta Javorškova razčlemba in diagnoza slovenskega izobraženstva — upajmo! — vendarle netočni. Lahko se morda nanašata le na ožji krog literarnih ljudi, posameznikov, pri čemer sta njihova

mišljenjska vloga in moč v okoliščinah, ko »ne čutimo v globinah našega ljudstva njih dela tako, kakor so čutili naši predniki dela nekdanjih slovenskih pisateljev« (469), pač zelo zelo relativni.

Vse to kaže, da se tudi spričo mišljenjskih sprememb družbena pogojenost današnjega izobraženstva ne more zamišljati, še manj pa raziskovati samo z ene strani; ni mogoče izhajati samo od lastnega raziskovalčevega izkustva, vtisov, od resentimentov krščanskega socialista, iz lastnega položaja med revolucijo in neposredno po njej, iz specifične lastne pogojenosti znotraj trikotnika pravzaprav tragičnih osebkov polpreteklega časa in minmundusa v malem slovenskem prostoru, zamejenega med nekaj plasti povojne Ljubljane, ob skoraj naključnem in že zdavnaj minulem bivanju v Parizu. To ozko zamejevanje je dobilo najbolj klavrn izraz v pravzaprav zaničljivem odnosu do eksistencialnih vprašanj Slovencev izza političnih državnih meja, kjer sta Javorškovo izkustvo in resentiment (sama po sebi lahko tudi vprašljiva) v zvezi z enim ali dvema posameznikoma dovolj, da izreče preklestvo nad celotno skupnostjo. Znova in znova se potrjuje resnica, da je zlasti tudi v literaturi važnejše od naštevanja namišljenih dejstev pač iskanje vzrokov.

Razdalja med izobraženci kot socialno skupino tvorno mislečih ljudi in »urejenim organizmom politike«, ki je torej organizem nasproti individualno mislečim posameznikom in s svojo višjo organiziranostjo odloča o širših integracijskih možnostih, ta razdalja se nedvomno oblikuje ob strukturiranosti enega kot drugega člena teh dveh socialnih osebkov. Vsa desetletja navzoča, bolj dramatična ali manj opazna selekcija znotraj »urejenega organizma politike« prav gotovo ni šla neopazno in brez odmevov v že po naravi kritično mislečih in čustvujočih izobražencih. Morda se je vse to najneposredneje zrcalilo ravno v književnosti. Navsezadnje se je ravno tu ureničeval in osmišljal etični imperativ angažiranega pisatelja tudi v novih družbenih pogojih. Pogosto se je ta imperativ izražal prek avantgardizma in vprašanje je, kaj je v »družbi« izzivalo neprijeten odmev — ali sam avantgardizem ali pa neutajljiva družbeno kritična motivacija, ki je obudila etični imperativ. Kritika birokratizma in tehnokracije je posredno in neposredno zadevala in zadeva tudi družbeno piramido in njen vrh. Naše avantgardno gledališče, »nihilistična« literatura in zdavnaj preseženi nadrealizem« imajo svoje korenine verjetno tudi zunaj sebe.

Javorškovih Nevarnih razmerij vsekakor ne velja izrabljati kot motivacijo za destruktivno politično in psevdopolitično publicistiko, čeravno z omenjeno avtorjevo enostranostjo in z njegovim uvrščanjem ob bok »urejenemu organizmu politike« obilno vsiljuje takšne možnosti. Resnično in bolj aktualno je vprašanje, ki se na različne načine pojavlja skozi vso knjigo, in sicer vprašanje o nadaljnjem obstanku in razvoju slovenstva. Posebej občutljivo je to vprašanje v Nevarnih razmerjih, ker se po implikacijah v knjigi sami da čutiti, da je ravno izobraženstvo tisto, ki je slovenstvo pripeljalo v situacijo, ko se bliža dvanajsta ura. Vprašanje je, koliko se goniči, ki kričijo in zganjajo hrup, ne zbirajo pri napačnem grmu. Gotovo je res, da se to vprašanje na tak in drugačen način pojavlja vse pogostejše, da obseda mnoge posameznike, med njimi tudi Javorška, o čemer govori že njegova knjiga izpred desetih let. Kako je mogoče. Dušan Pirjevec je pred več kot desetimi leti zapisal tele značilne besede:

»Slovensko narodno vprašanje danes ne more več biti vprašanje o tem, kaj 'počnejo' drugi s Slovenci, marveč se lahko sprašuje predvsem o tem, kaj 'počnemo' Slovenci sami s seboj.«

Javoršek pa svojemu ljubljanskemu zasliševalcu majorju Tomažu sporoča podoben ugovor: »Nesmiselnost krivice in neumnosti v poldrugmilijonskem narodu pa je večja in usodnejša kakor nesmiselnost krivde in neumnosti pri narodih, ki se lahko igrajo z milijoni ljudi in z milijoni neumnosti« (240).

Vsebinska, zajeta v povednosti teh dveh dopolnjujočih se izjav, je zares vseobsežna, seveda ob metatekstu, ki se ob takih mislih oblikuje pri posameznem uzaveščenem in kritičnem bralcu ter ob njegovih izkustvih. V vsakem primeru pa gre za okoliščine, ki potrjujejo, da je za sleherni narod težko, če ima malodušno, otopelo, dezintegrirano in tako »ukročeno« ter s porabništvom zasvojeno izobraženstvo. Kaj od pravkar naštetega velja za slovensko izobraženstvo v našem današnjem narodnem trenutku, bodo najbolje pokazali odmevi, ki se bodo (ali pa se ne bodo) pojavljali ob Javorškovi knjigi Nevarna razmerja. Ali bo brez odpora ali vsaj pomislekov obveljala podoba o dezintegrirani slovenski inteligenci, o njeni zgodovinski in današnji protislovnosti, o subjektivnih ovirah in družbenoidejnih pregradah, da bi kot socialni sloj, graditveni socialni sloj v smislu zgodovinske vloge v slovenskem narodnem razvoju obstajal in deloval še naprej. Ali pa je nadaljnja pot edino ta, da se izobraženstvo kot družbeni sloj ukine, kar bi po pojmovanju nekaterih osebkov bil politični uspeh in družbeni napredek, medtem ko se o možnostih, kakršne ustrezajo spodobnostim, še naprej enakovredno uresničuje delež izobraževanja v socialističnem družbenem razvoju, ne razmišlja kaj prida ugodno. Prav v slednjem Javorškova knjiga ne daje nikakršne spodbude. Čeravno nima ravni in moči kake programske resolucije, se s svojimi političnimi implikacijami v tem pogledu pojavlja na senčni strani sedanjega in morda prihodnjega gledanja na izobraženstvo.

S postopnim odmikanjem od neposredne navzočnosti in življenjske bližine oseb in dogajanja bodo Nevarna razmerja najbrž dobivala razsežnosti specifičnega literarnega izraza o nekem določenem času in razvoju. Spričo izrazitega in mestoma prav uglajenega jezikovnega izraza, ki se v osebnih pismih javno v slovenščini pač še ni kaj prida preizkušal, zaradi intenzivnega in svojevrstno vztrajnega iskanja na ravni oblikovanja spisa v bližini romanesknih razsežnosti bo sčasoma pri kasnejših bralcih prav gotovo rastla tudi literarna narava dela oziroma bo bolj izstopala. Dandanes pa je ta knjiga za nekoga zgolj provokacija, za drugega senzacija, za tretjega egocentrična in narcisoidna poza, ki z drznostjo prestopa sleherne meje, za marsikaterega pa tudi neposredna, pereča motivacija in spodbuda za bolj odgovorno, objektivnejše in vsestransko sociološko razmišljanje ter narodnopolitično ozaveščanje. V tem je, bi rekel, kljub negativističnim spodbudam trenutno bistvo knjige. Vse drugo je malo pomembno, mnogokaj nepotrebno ali čisto odvečno.

* * *

Leta 1952 je Krleža od neuspešnem prizadevanju, da bi obnovil svojo predvojno beograjsko revijo Danas, zapisal tudi tele pomembne besede: »Pjesničke ispovijesti, ako su izgovorene iz ličnog uvjerenja, svjedočanstva su stvarnija i vjerodostojnija i za poznavanje moralne i socijalne klime

pojedinih društvenih stanja nerazmjerno pouzdanije od mnogobrojnih političkih i ideoloških teorija uvjerenih kako je svrha književnosti da bude propagandističko sredstvo za postizanje praktičnih ciljeva.«

Pred skoraj desetimi leti sem v *Dialogih* obsežno pisal o takratni Javorškovi knjigi *KAKO JE MOGOČE*. Bil sem in tudi danes sem prepričan v prvinsko bol in človečno iskrenost pisateljeve izpovedi ter v njegovo resnično osebno samorazbremenjevanje. Tudi v izpovedi *Kako je mogoče* so vrivki, ki presegajo pozitivno osnovo dela, a ob njeni tragični razsežnosti, čeravno moteči, ostajajo vendarle bolj ali manj ob strani.

Ob Nevarnih razmerjih pa je očitno, da so ta notranja razmerja obrnjena. Oblikovalec v resnici manipulira zlasti tudi s samim sabo in tako razvrednoti prvinsko in tragično doživljanje (»samega zavora in trpljenja v njem se ne da izbrisati« niti »izničiti njegov družbeni pomen«) ter ga peha v kaluže in brozge ideološkega, narodnostnega, estetskega in osebnega politikanstva. Hkrati si hoče bralca popolnoma podrediti ravno z omenjeno manipulacijo in z načinom sporočanja, ki se oblikovalčevemu miselnemu hotenju, njegovi tendenci docela prilega in podredi: Javoršek tokrat še posebej zavestno krene na pot eksplicitnega, pisemskega sporočanja s fingirano avtentičnostjo dopisovanja. Pri tem ne nudi širših impliciranih možnosti »ljubeznivemu bralcu« (kot se nanj rad obrača), da bi ta sam razbiral povednost dela. Narekuje mu lastno vrednotenje in odnos do pojavov in njihovih nosilcev, ne da bi se zares posvečal resnični aitiologiji primerov.

Težko je sicer reči, koliko sama metoda določa estetsko raven pripovedi, laže pa je ugotavljati možnosti, ki jih nudi bralčevemu dejavnemu odzivanju. Ob takšnem pripovednem delu je bralcev več in izkustveno zelo različnih skupin, kot jih je ob delu, pisanem po strogi metodi estetskega literarnega oblikovanja. In tako gotovo vse tisto, kar je zgoraj omenjeno, v tolikšni meri oblikuje ožjo naravo Nevarnih razmerij in pa naravo ob njih se sprožajočega metateksta, torej ustvarjajočega se sobesedila iz zavesti vsakega posameznega kritičnega, samostojnega in zlasti še z avtentičnimi izkustvi obteženega in oboroženega bralca, da moremo govoriti le o drzni, tvegani, zlasti tudi neprivlačni in celo odbijajoči politični publicistiki, bližji 'slogu' prejšnjih kot zdajšnjih naših desetletij. Ne moremo pa govoriti o Nevarnih razmerjih kot o leposlovnem delu.